

MERETE MAZZARELLA
Sielun pimeä puoli

MARY SHELLEY JA FRANKENSTEIN

Suomentanut
Raija Rintamäki

Kustannusosakeyhtiö Tammi
Helsinki

MERETE MAZZARELLA

- Ensin myytiin piano*, 1985
Esitettävänä elämä, 1986
Pääsiäinen, 1988
Keskustelu, 1992
Juhlista kotiin, 1993
Täti ja krokotiili, 1995
Uskottomuuden houkutus, 1997
Silloin et koskaan ole yksin, 1999
Kun kesä kääntyy, 2001
Tähtien väliset viivat, 2003
Marraskuu, 2004
Hyvä kosketus, 2006
Fredrika Charlotta, o.s. Tengström, kansallirunoilijan vaimo, 2007
Illalla pelataan Afrikan tähteä, 2008
Ei kaipuuta, ei surua: Päivä Zacharias Topeliuksen elämässä, 2009
Matkalla puoleen hintaan, 2010
Ainoat todelliset asiat, 2012
Elämä sanoiksi, 2013

Teos on suomennettu ruotsinkielisestä käsikirjoituksesta
Själens nattsida – Om Mary Shelley och hennes Frankenstein

© MERETE MAZZARELLA 2014

SUOMENKIELINEN LAITOS

© KUSTANNUSOSAKEYHTIÖ TAMMI 2014

ISBN 978-951-31-7792-8

PAINETTU EU:SSA

En olisi ikinä uskonut kirjoittavani kirjaa hirviöistä, en ole ikinä ollut vähääkään kiinnostunut hirviöistä, saati sitten koettanut perehtyä niihin – en ennen kuin eräänä kauniina päivänä jouduin Frankensteinin hirviön pauloihin. Tai oikeastaan minua alkoi kiehtoa englantilainen kirjailija Mary Shelley, joka kaksisataa vuotta sitten, vuonna 1816, vain yhdeksäntoista vanhana alkoi kirjoittaa romaaniaan *Frankenstein*. Minua kiehtoivat hänen persoonansa ja elämänsä kohtalonsa, jotka tuntuivat yhtä aikaa totaalisen vierailta ja täysin tunnistettavilta.

Minua kiehtoivat myös hänen aikansa ja elämänsä piirinsä mutta aivan erityisesti kysymys, johon hän kirjansa esipuheessa kertoi joutuneensa usein vastaamaan: miten ihmeessä hänenlaisensa nuori nainen saattoi keksiä niin vastenmielisen idean ja kehitellä sitä edelleen?

Tähän kysymykseen haluan vastata perusteellisemmin kuin hän itse tekee. Haluan osoittaa, miten hänen ideansa kumpusi eletystä ja luetusta ja varsinkin niistä tuiki tärkeistä keskusteluista, joita käydään luetun pohjalta. Haluan myös osoittaa, miksi sekä Frankenstein että hänen hirviönsä ovat erittäin ajankohtaisia vielä nykyäänkin.

Niin, Frankenstein ei siis ole sen hirviön nimi, vaikka moni niin luulee ja aivan ymmärrettävistä syistä. Tähän palaan tuonnempana. Hirviöllä ei ole nimeä, ja tämä on osa sen onnettomuutta.

Siihenkin palaan vielä.

Victor Frankensteinin – aivan, hänellä on tosiaan myös etunimi, joka ei olekaan mikä tahansa etunimi vaan tarkoittaa voittajaa – minä kirjallisuudentutkijana tietysti kohtasin ensimmäistä kertaa Mary Shelley'n romaanissa. Luin sen useaan otteeseen noin kymmenen vuoden kuluessa yhdessä Uppsalan yliopiston lääkäriopiskelijoiden kanssa, joille pidin kursseja kirjallisuudesta ja luovasta kirjoittamisesta. Teos viritti aina kiihkeän ja toisinaan hyvin henkilökohtaisen keskustelun ja avautui minulle kerta kerralta enemmän. Useimmat kohtaavat Victorin ja hänen luomuksensa kuitenkin elokuvissa. Elokuva saattaa olla klassikko vuodelta 1931 – jossa jokseenkin keskinkertainen Colin Clive on tiedemies Frankenstein ja Boris Karloff unohtumaton hirviö, joka kävelee jäykän konemaisesti ja jonka elottoman näköisessä päässä risteilee elektrodeja ja arpia tai pikemminkin saumoja – tai jokin sadoista myöhemmistä versioista, joilla on sellaisia nimiä kuin *Frankensteinin morsian*, *Frankensteinin poika*, *Frankensteinin talo*, *Frankensteinin haamu*, *Frankenstein kohtaa ihmisuden*, *Frankensteinin kosto*, *Frankensteinin kirous*. Jotkin tarinan ainekset pysyvät samoina, toteaa yksi lukemattomista Frankenstein-tutkijoista, amerikkalainen Martin Tropp: ”Tarinassa on tietysti Frankenstein ja Hirviö. Hirviö on valtavan iso, väkivahva ja epämuodostunut, Frankenstein taas laiha, nerokas ja selvästi mielipuoli. Franken-

stein sopottaa jotain suuruudenhullua, vetäytyy laboratorioonsa ja herättää Hirviönsä henkiin sähkölaitteistolla, jonka näyttävyyttä rajoittaa vain elokuvan budjetti. Sen jälkeen voi tapahtua mitä tahansa, mutta useimmiten seuraa murhia ja yleinen kaaos, jonka päätteeksi sekä luoja että hänen luomuksensa tuhoutuvat jollakin soveliaalla – mutta eivät koskaan lopullisella – tavalla.”

Frankenstein-myytti on moderneista myyteistä ainoa todella elinvoimainen. Nykyään Frankenstein ja hirviö tunnetaan paremmin kuin useimmat Raamatun tai antiikin mytologian hahmot – ainakin Yhdysvalloissa. Heistä on tullut populaarikulttuurin yhteistä omaisuutta samaan tapaan kuin Draculasta ja muista vampyyreista, zombeista, muumioista, King Kongista, Godzillasta ja monenkirjavasta Disney-maailmasta. Muumiot, zombit, King Kong ja Godzilla ovat oikeastaan Frankensteinin hirviön jälkeläisiä. Kuten myyttisillä hahmoilla on tapana, Frankenstein ja hirviö ovat irtautuneet kertomuksesta, johon he alun perin kuuluivat, ja alkaneet elää omaa elämäänsä. Heihin ohimennen viittaamalla voi kuvata melkein mitä tahansa pelottavana tai epämiellyttävänä pidettyä. Hurrikaani Sandya, joka iski New Yorkiin vuonna 2012, kutsuttiin nimellä ”Frankenstorm”, ja kuolinapua antavia lääkäreitä on kutsuttu tohtori Frankensteineiksi – mikä on tietysti paradoksaalista, koska Frankenstein päinvastoin pyrki luomaan elämää. Mutta viittaukset voivat olla vielä tätäkin epämääräisempiä. Amerikkalainen kirjailija Dan Baum on osoittanut, kuinka ampuma-aselakien kiristämistä ajavat toimittajat paheksuvat paitsi aseita myös aseharrastajia ihmisinä: miehiä kuvataan ”maalaisjunteiksi jotka uskovat

puolustavansa kotiaan tummaihoisilta tunkeilijoilta, jotka havittelevat täisiä sohvia heidän lahoavilta verannoiltaan”, naiset taas ovat ”pitkästyneitä, kouluttamattomia, katkeria, pelokkaita, huonosti pukeutuneita, lihavia, kaunaisia valkoihoisia lähionaisia ankeista Keskilännen kaupungeista, joilla on sellaisia nimiä kuin *Frankenmuth*”.

Kirjoittajan silmien edessä on väikkynyt hirviö eikä niinkään sen luoja, mutta näistä luonnehdinnoista kuuluu tympeä halveksunta alempaan yhteiskuntaluokkaan kuuluvia kohtaan.

Frankensteinin hirviö on saanut mainostaa kaikkea aamiaismuroista kännyköihin; hirviönaamioon – tai pikemminkin Karloffin naamioon – törmää tämän tästä Yhdysvaltain kaduilla halloweenina ja naamiaisissa. Kun erään newyorkilaislehden seurapiiripalstalla vuonna 1932 raportoitiin silloisista karnevaaleista, Frankensteinin kerrottiin tanssineen Mahatma Gandhin kanssa. Siinä yhteydessä hirviö taisi vaikuttaa vähemmän eksoottiselta kuin Gandhi. Jo vuoden 1931 Frankenstein-elokuvaa ajateltiin Draculasta kertovan elokuvan pariaksi, ja paljon myöhemmässä elokuvassa *Hotel Transylvania* vuodelta 2012 hirviöt – Frankensteinin hirviö, muumiot ja ihmisset – kokoontuvat perheineen Draculan viiden tähden hotelliin juhlimaan Draculan Mavis-tyttären 118-vuotispäiviä. Lähtökohta ei tällä kertaa olekaan se sama vanha, sillä näkökulma on hirviöiden ja ihmiset edustavat toiselta: mitä erilaisimmat hirviöt pystyvät elämään sopuoinnussa keskenään, ja vallitsevaa järjestystä tulevat horjuttamaan ihmiset – tässä tapauksessa nuori poika Jonathan, joka tunkeutuu pelottomana paikalle onnittelemaan Mavisia.

Mary Shelley'n päähenkilöt saattavat ylipäättään esiintyä mitä yllättävimmissä hahmoissa: tviiteistä, sähköposteista ja tekstiviesteistä koostuvassa *iFrankenstein*-kirjassa Frankenstein on tietokonenörtti ja hirviö on virtuaaliolento, chatbot. Eräässä ruotsalaisessa teatteriesityksessä – Tur-teaternin näytelmässä vuodelta 2012 – kaikkia rooleja esittivät naiset. Nukkeanimaatioelokuvassa *Frankenweenie* Frankenstein on teinipoika, joka kemianopettajansa innoittamana herättää henkiin auton alle jääneen rakkaan Sparky-koiransa. Tämäkään ei ole lastenelokuva, vaan se on tarkoitettu aikuisille, jotka voivat löytää siitä lukuisia viittauksia muihin versioihin. Netissä on useita Frankenstein-blogeja, jotka ovat erikoistuneet nippelitietoon tai nostalgiseen kuvamateriaaliin: julisteisiin, kortteihin, naamioihin, stillkuvuihin, leluihin. Ja nostalgia on tullut hintoihinsa. Boris Karloffia esittävästä julisteesta, joka vielä kuuksikymmentäluvulla myytiin muutamalla dollarilla erälle chicagolaismiehelle, maksettiin kesällä 2013 huutokaupassa 75 000 dollaria.

Frankensteinia käytetään itse asiassa nykyään myös etunimenä, mutta kun viimeksi tarkistin asian, Ruotsissa oli vain yksi senniminen henkilö. Tarkemmin ottaen pojan koko nimi on Batman Rasmus Frankenstein, ja hän on kertonut haastattelussa vakavana olevansa ylpeä nimestään eikä voi kuvitellakaan, että koko maailmassa olisi toista samannimistä.

Mutta nyt asiaan:

Mikä on hirviö? Ja ennen muuta: mikä tekee hirviöistä tärkeitä?

Ruotsin monster-sana tulee latinan näyttämistä ja varoittamista tarkoittavista verbeistä. Hirviö on merkki tai enne: se voi ilmentää Jumalan vihaa, symboloida pahuutta tai ennustaa tulevaa. Hirviöt ovat usein – elleivät aina – rumia, vastenmielisiä ja pelottavia, mutta ne ovat paljon enemmän kuin inhottavia mielikuvituksen projektioita: niillä on oma roolinsa niin uskonnossa, kirjallisuudessa ja taiteessa kuin luonnontieteissä ja politiikassakin. Hirviöt tarjoavat välineen rajankäyntiin meidän ja muiden, luonnollisen ja luonnottoman, inhimillisen ja epäinhimillisen, sisäisen ja ulkoisen, tunteen ja järjen, elämän ja kuoleman välillä.

Teoksessaan *On Monsters. An Unnatural History of Our Worst Fears* (2009) amerikkalaisfilosofi Stephen A. Asma on kirjoittanut hirviöiden historiasta. Asma aloittaa kertomalla Aleksanteri Suuren armeijan koettelemuksista Intiassa. Rasittavan marssin jälkeen sotilaat olivat viimein löytäneet makeavetisen järven, mutta juuri kun he olivat leiriytyvässä, heidän kimppuunsa hyökkäsi hirmuisia olentoja: ensin skorpioneja, sitten valtavia käärmeitä, sen jälkeen lohikäärmeitä ja sitten vuoron perään jättiläisrapuja, krokotiileja, härän kokoisia valkoisia leijonia, jättimäisiä sikoja, lepakoita, joilla oli ihmisen hampaat, ja lopulta jokin norsuakin kookkaampi hirviö, jolla oli kokonaista kolme sarvea. Aleksanteri kehotti miehiään ”pysymään urheina eikä antautumaan vastoinkäymisten edessä kuin naiset”, ja he kamppailivat ihailtavan rohkeasti vaikka kärsivät suuria tappioita. Asma pohtii, miten tämä pitäisi ymmärtää, ja ehdottaa selitykseksi emotionaalista totuutta: sotilaat ovat jälkikäteen tarinoissaan suurennel-

leet sotaretkellä kohtaamiaan koettelemuksia, jotta saisivat sukulaiset ja ystävät kotipuolessa ymmärtämään kokemansa kauhut. Toisaalta merimiesjuttuja ja muita perättömiä tarinoita on tietysti kerrottu kautta aikojen silkasta kuvittelun ja tarinoimisen riemusta. Roomalainen Plinius vanhempi on auliisti – ja kertomansa todenperäisyyttä epäilemättä – siirtänyt monia niistä jälkimaailmalle. Varsinkin Intia ja Etiopia ovat hänen mukaansa täynnä mitä erikoisimpia ihmisotuksia: yksillä on taaksepäin sojottavat jalkaterät ja niissä kahdeksan varvasta, toisilla taas on koiran pää, ne pukeutuvat taljoihin, haukkuvat ja repivät saaliinsa kynsillään.

On niitäkin, joilla ei ole päätä lainkaan vaan kasvot keskellä rintaa.

Muutkin kuin eurooppalaiset ovat pitäneet vieraita kansoja omituisina. Intian suurissa eepoksissa kuvataan länsimaalaisia olentoina, joilla on niin suuret korvat, että niihin voi kääriytyä nukkumaan. Plinius itse suhtautui tähän moninaisuuteen myönteisesti, hän piti sitä luonnon leikkisyyden ilmentymänä, jota ihmisten sopi ihmetellä, ja kuvausten kekseliäisyys ja mielikuvituksellisuus tekee tosiaan vaikutuksen myös nykylukijaan. On helppo kuvitella sitä intialaista neropattia, joka on pukannut kaveriaan kylkeen ja supattanut: ”Katso miten isot korvat tuolla engelsmannilla on! Sehän voi kietaista ne peitokseen!” Tällainen ihmettely saattoi kuitenkin – ja saattaa yhä – muuttua muukalaisvihaksi. Antiikin aikana osattiin demonisoida tai epäinhimillistä viholliset siinä missä nykyäänkin: kreikkalaiset kuvasivat persialaisia epärationaaliseksi ja herkästi tyranniaan alistuviksi – siis täysin toi-

senlaisiksi kuin he itse. Kuten Asma myöhemmin havainnollisesti osoittaa, rasismi tarkoittaa nimenomaan sitä, että tietyt ihmisryhmät – esimerkiksi juutalaiset tai mus-tat – nähdään epäinhimillisinä, vastenmielisinä, hirviö-mäisinä.

Juutalaisuus ja kristinusko muuttivat hirviöiden roolia. Monijumalaisessa maailmassa eivät jumalat eivätkä hirviöt olleet kaikkivaltaita vaan kamppailivat toisiaan vastaan suunnilleen samoilla ehdoilla, mutta kulttuureissa, joissa oli yksi ainoa kaikkivaltias jumala, hirviöitäkin jouduttiin pitämään Jumalan luomina, jotka hänen käskystään koetelivat ihmisiä. Niiden olemassaolosta tuli osa teodikean ongelmaa eli aina yhtä polttavaa kysymystä, miksi hyvä Jumala sallii pahan olla olemassa. Jobin kirjassa esiintyvät valtavat pedot Behemot ja Leviatan on kuvattu ristiriitaisesti: ne ovat vuoroin Jumalan palveluksessa, vuoroin taas uhkaavat hänen luomakuntaansa. Myös kristinuskon suhtautuminen hirviöihin muodostui kaksijakoiseksi. Toisaalta niihin suhtauduttiin tuomitsevasti. Pitkään uskottiin – ja joillakin tahoilla uskotaan yhä – että ihminen voi joutua pahojen henkien valtaan. Henget täytyi karkottaa vihkivedellä ja rukouksilla, ja naiset olivat aivan erityisessä vaarassa, koska pahojen henkien oletettiin voivan pakottaa heidät yhdyntään. Noitien kuviteltiin lentävän luudalla Kyöpelinvuorelle huoraamaan paholaisen kanssa, mutta lisäksi heitä pidettiin yleisesti uhkana suvunjatkamisen perusedellytykselle, ihmisen lisääntymiskyvylle. Noitakeinoillaan he saattoivat tehdä miehet impotenteiksi tai taikoa heidän sukuelimensä olemattomiin, he pystyivät tekemään sekä miehet että naiset hedelmättömiksi ja aiheut-

tamaan keskenmenoja. Heidän epäiltiin myös ryöstävän vauvoja. Mutta toisaalta – ja tämä on vähintään yhtä tärkeätä – kirkon piirissä alettiin ajatella, että hirviöilläkin saattoi olla sielu, ja näin avautui mahdollisuus myötätuntoiseen suhtautumiseen vainoamisen sijasta. Ortodoksisella kirkolla oli jopa pyhimys, jota on tavallisten mittapuiden mukaan pidettävä hirviönä, nimittäin koiranpäinen Pyhä Kristoforos, joka oli ollut kannibaali ennen kääntymystään. Juuri hybridejä eli rajaolentoja – joita antiikissa tunnetaan useita, kuten kentaurit, jotka olivat puoliksi hevosia ja puoliksi ihmisiä, ja hermafrodiitit jotka olivat puoliksi miehiä ja puoliksi naisia – on muuten usein pidetty erityisen pelottavina.

Kertomukset hirviöistä, joita eleli siellä täällä osana Jumalan luomakuntaa, saivat vähitellen rinnalleen tarinoita ihmisten luomista hirviöistä. Keskiajan alkemiassa ei haaveiltu pelkästään kullan tekemisestä vaan myös elämän luomisesta. Juutalaisessa perinteessä on tarina rabbi Judah Löwistä, joka eli 1500-luvun Prahassa ja rakensi Golemin, jättimäisen savihahmon, jota hän halusi käyttää taistelussa ghettoa uhkaavaa antisemitismia vastaan. Kirjoittamalla hahmon otsaan heprean totuutta tarkoittavan sanan *emet* hän herätti sen henkiin, mutta olento osoittautui harmillisen yksinkertaiseksi, ymmärsi väärin saamansa käskyt tai suoritti ne väärin, koska otti ne liian kirjaimellisesti. Siitä tuli vaarallinen ja se aiheutti kaaosta juuri niiden ihmisten parissa, joita sen oli tarkoitus suojella. Lopulta rabbi onnistui neuvokkaasti ottamaan sen hengiltä pyyhkimällä pois *emet*-sanän ensimmäisen kirjaimen, niin että jäljelle jäi sana joka tarkoitti kuollutta.

Juutalaisten vahvaa uskoa kirjoitetun sanan mahtiin on harvoin kuvattu niin selvästi kuin tässä tarussa. Tarina kertoo, että Golemin ruumis lepää yhä Prahan Altneuschul-synagogan ullakolla ja voidaan tarvittaessa herättää uudestaan henkiin.

Hirviön käsite on kuitenkin niin universaali, ettei sitä käyttääkseen tarvitse edes olla ihminen. Ruotsalaisfilosofi Pär Segerdahl on tutkinut ihmisten ja bonobojen eli kääpiösimpanssien kielellistä viestintää abstrakteja symboleja sisältävän näppäimistön avulla. Kerran kun hän teki kenttätyötä Yhdysvalloissa Atlantan Language Research Centerissä, nuori Nathan-apina ojensi pikkuisen kätensä häntä kohti eikä Segerdahl malttanut olla koskettamatta sitä. Nathan nykäisi kätensä takaisin ja juoksi pihaan emonsa luo, ja kohta emo ryntäsi selvästi tuotu-neena näppäimistö kourassa Segerdahlin luokse. Segerdahl istui lasiruudun takana, emo takoi näppäimistöä nyrkillä ja osoitti sitten topakasti yhtä symboleista. Se sai seisoa jököttää aloillaan hyvän tovin, koska Segerdahl ei heti tunnistanut symbolia vaan joutui tarkistamaan sen merkityksen. Viimein hän huudahti kauhistuneena yhdelle tutkijatovereistaan: ”Se sanoo minua hirviöksi!” Heti kun hän lausui tuon sanan, bonoboemo laski tyytyväisenä näppäimistön ja jätti hänet rauhaan.

Segerdahl oli nolo ja hölmistynyt, eikä pelkästään siitä syystä, että oli epäillyt apinoiden kykyä kommunikoida kielellisesti.

Myös bonobot käyttivät hirviön käsitettä vetääkseen rajan itsensä ja muiden välille. ”Hirviöitä” olivat niiden maailmassa ennen muuta gorillat. Segerdahl kertoo, että

bonoboista oli hauska katsella elokuvia, joissa tutkimuskeskuksen henkilökunta esiintyi gorilloiksi pukeutuneina: bonobot näyttivät kauhistuneilta, kun ”gorillat” tulivat näkyviin, ja ilahtuneilta, kun ne ajettiin pakosalle. Koska bonobot kaiken järjen mukaan tiesivät, etteivät katselleet oikeita gorilloja, voidaan päätellä, että niillä oli kyky nauttia fiktiivisestä kauhusta siinä missä ihmisilläkin.

* * *

Mary Shelley'n *Frankenstein* on romaani, joka herättää paljon kysymyksiä: kysymyksiä miehisestä ja naisellisesta, ihmisen vastuusta ja eritoten tiedosta, etenkin luonnontieteellisestä, teknisestä tiedosta. Olen vuosien varrella monesti lukenut tämän romaanin lääkäriksi opiskelevien kanssa, ja ryhmäkeskusteluissa on usein päädytty pohtimaan, pitäisikö olla jotkin rajat sille, millaista tietoa saamme tavoitella, ja jos, niin miksi.

Vasta aivan viime vuosikymmeninä uteliaisuus on ominaisuutena saanut voittopuolisesti positiivisen latauksen. Nykyään ihmiset luonnehtivat itseään mieluummin uteliaiksi, etsivät he sitten kumppania tai työpaikkaa. Uteliaisuus merkitsee nykypäivänä avoimuutta, kiinnostuneisuutta, ennakkoluulottomuutta. Toisin oli vielä minun lapsuudessani. ”Älä kysele niin paljon”, aikuiset sanoivat aina. Tai: ”Utelias tuutissa. Jos tuutin avaa, se kurkistaa ulos.”

Mikä se tuutti oli tai kuka sieltä kurkistaisi, sitä en tienyt enkä tiedä vielä tänäkään päivänä, mutta yhden asian minä ymmärsin: kysyminen merkitsi kyseenalaistamista, se oli tottelemattomuuden muoto, koska se tarkoitti,

ettei ilman muuta alistunut annettuihin auktoriteetteihin. Tämä näkemys on ollut vallalla vuosituhansien ajan. Kreikkalainen filosofia painotti, että ihmisen kyvyille oli asetettu rajat ja ihmisen tuli pysytellä maltillisesti kohtuudessa: annettujen rajojen ylittäminen oli hybristä – ylimielisyyttä – ja siitä rankaisi ennemmin tai myöhemmin Nemesis, kosmoksen tasapainoa vartioiva jumalatar. Vielä hybristäkin vahvempi sana oli pleoneksia, ja sitä käytettiin ihmisistä, jotka eivät halunneet antaa yhtään minäkään rajoittaa itseään. Rajan saattoivat ylittää paitsi ihmiset myös jumalat, tai ainakin puolijumalat.

Vanha testamentti on tuskin ehtinyt kuvata luomistyön, kun seuraa jo syntiinlankeemus – joka johtuu Eevan ja Aadamin uteliaisuudesta. Tai kuten Milton kirjoittaa muotoillessaan myös Mary Shelley'n käsissä kuluneen mahtavan eepoksensa *Kadotettu paratiisi* aiheita:

*Miks ammoin lankes ihminen ja kuinka,
kun maistamalla kielletystä puusta
hän maailmaan toi kuoleman ja vaivat
pois joutuin Eedenistä, jonka onnen
suo meille Vapahtaja takaisin – –.*

Keskiajan kristillisen moraaliopin mukaan uteliaisuus – *curiositas* – oli syntinen taipumus ja sukua seksuaaliselle halulle, ja sekä Pyhä Augustinus että Tuomas Akvinalainen rukoilivat suuressa hurskaudessaan, että Jumala varjelisi heidät siltä. *Curiositas*-paheen kuuluisin edustaja on tohtori Faust, joka tunnettiin jo keskiaikaisista nuketeatteriesityksistä. Faust allekirjoitti verellään pahlai-

sen sanansaattajan Mefistofeleen kanssa sopimuksen, jolla hän lupasi sielunsa vastineeksi siitä, että oppisi taikuutta ja pääsisi täyttämään kaikki toiveensa. Tarinan ensimmäinen tunnettu kirjallinen versio vuodelta 1587 osoittaa, miten lyhyt elinajanodote ihmisillä siihen aikaan oli: Mefistofeleen kohdatessaan Faust on kaikesta päätellen vielä nuori mies, mutta sopimuksen mukaan sielu on luovutettava jo kahdenkymmenen vuoden kuluttua.

Montaignen ja Pascalin kaltaisille kirjailijoille kohtuus – ranskaksi *portée* – oli varsin konkreettinen käsite, joka liittyi selvästi mittaan ja määrään. Kyse oli ensisijaisesti ihmisen kehon mitoista, kehon mittojen rajaamista fyysisistä ulottuvuuksista, ja toissijaisesti hänen henkisistä ulottuvuuksistaan ja niiden myötä rajoista sille, mitä voitiin pitää kohtuullisena. ”Sillä on mahdotonta ja luonnontonta tehdä kourallisesta suurempi kuin koura ja sylillisestä suurempi kuin syli, ja toivoa voivansa harpata pitemmälle kuin sääret kantavat”, kirjoittaa Montaigne. Ja Pascal: ”Tietäkäämme siis mihin meistä on. Olemme jotakin olematta kaikki. – Ymmärryksemme asema ymmärrettävien asioiden järjestelmässä vastaa ruumiimme asemaa luonnon kaikkeudessa.”

Tieteen vallankumousta edisti ratkaisevasti Galileo Galilei, joka pystytti palomuurin tieteen ja uskonnon välille: Raamattu oli Jumalan käsikirja siveelliseen elämään, hän selitti, mutta luonnon suuri kirja oli sekin lahja Jumalalta. Kirjeessään Toscanan arkkiherttuattarelle hän kirjoitti: ”Pyhän Hengen tarkoitus on opettaa meille, miten taivaaseen päästään, ei miten taivas toimii.” Luontoa voitiin kuitenkin tutkia empiirisesti, luonnossa vai-

kutti syyn ja seurauksen laki. Tästä alkoi luonnontieteiden vapautuminen, mikä ei sujunut kivuttomasti, kuten Galileo sai itse kokea joutuessaan inkvisition kuultavaksi siitä, että uskoi Kopernikuksen tavoin maan kiertävän aurinkoa.

Tuhattakahdeksansataaluvulta kerrotaan anekdoottia, joka on useimpien nykyihmisten mielestä huvittava. Eräs piispanrouva kuuli päivällispöydässä puhuttavan kehityso-pista ja sanoi: ”Toivottavasti ei pidä paikkaansa, että me kaikki polveutuisimme apinoista. Mutta jos se pitää paik-kansa, toivottavasti se ei ainakaan tule yleiseen tietoon.”

Miksi tämä huvittaa meitä?

Senkö takia, että piispatar esittää huolensa darwinismin vaikutuksesta ihmiskäsitykseen ikään kuin kyseessä olisi perheskandaali, joka piti painaa villaisella?

Vai siksi, että aavistamme tässä luokkaperspektiivin ja että nimenomaan yksinkertaista rahvasta piti varjella saamasta tietoonsa tätä skandaalia?

Ja edelleen, mikä vielä tärkeämpää:

Onko tieto sinänsä, tieto tiedon itsensä vuoksi, aina neutraalia – ei siis hyvää eikä pahaa? Voiko vain tiedon sovellus olla pahasta? Voidaanko ylipäätään ajatella, että on mahdollista löytää vaarallista tietoa, jota ei sitten ikinä sovellettaisi? Eikö tekniseen kehitykseen sisälly aina arvaamattomien seurausten vaara?

Amerikkalainen ranskan kielen professori Roger Shat-tuck on joutunut pohtimaan tieteen edistysaskelten eri puolia hyvin henkilökohtaisista syistä. Hän kertoo niistä teoksessaan *Forbidden Knowledge*, jonka alaotsikko on *From Prometheus to Pornography*. Kesällä 1945 – toisen

maailmansodan viimeisenä kesänä – jolloin hän oli kaksikymmentäkaksivuotias taistelulentäjä, hän sai asemapaikkansa Okinawassa määräyksen valmistella maihinnousua Japaniin avaamalla kiitoradan eräälle niemelle. Tehävän kerrottiin olevan niin vaarallinen, että yli puolet miehistä voisi saada surmansa. Paria päivää ennen kuin hänen oli määrä lähteä, lentotukikohdan kaiuttimista kuulutettiin jotain ”uudenlaisesta pommista” ja ”Hiroshimasta”. Kuului huutoja: ”Sota on loppunut!” Muutaman viikon kuluttua hän lensi B-25:llä Hiroshiman ylitse, ja nähdessään tuhot omin silmin hän ymmärsi, millä hinnalla hänen ja hänen tovereidensa henki oli pelastettu. Vuonna 1961 hän osallistui suureen ydinaseiden vastaiseen mielenosoitukseen texasilaisessa lentotukikohdassa. Marsireitin varrelle kerääntyneet katsojat pilkkasivat heitä, sylkivät heidän päälleen ja viskelivät heitä oluttölkeillä. Kolmekymmentäviisi vuotta myöhemmin ilmestyi *Forbidden Knowledge*.

Nykyään tieteessä herättää kysymyksiä erityisesti biotekniikka:

Mitä kantasoluilla saa tehdä? Mitä elimiä saa siirtää eläimiltä ihmisille? Mitä merkitsee nanotekniikka – ruotsin kielessä käytetään myös sanaa *atomslöjd*, atominikkarointi, koska siinä liikutaan miniatyyrimaailmassa – joka avaa mahdollisuuksia yhdistellä biologista ja muuta materiaa?

Mihin sikiödiagnostiikan kehitys voi johtaa? Mitä hedelmöitettyillä munasoluilla saa tehdä? Sallitaanko vanhempien valita tulevan lapsensa geneettiset ominaisuudet?

Annetaanko sairaan lapsen vanhempien ”valmistaa” alkio-diagnostiikan avulla terve sisarus, jonka kudokset sopivat yhteen sairaan sisaruksen kudosten kanssa, niin että tämän henki voidaan pelastaa siirtoleikkausten avulla? Mitä lapselle merkitsee, jos hän saa tietää, että hän on syntynyt sisaruksensa takia? Entä jos käy ilmi, että elinsiirtoja tarvitaankin useita?

Ja edelleen:

Mitä merkitsee, jos ihmisten kloonaaminen sallitaan eikä yksilö enää olekaan ainutlaatuinen ja korvaamaton?

Ja ennen muuta kysymyksistä tärkein, se johon kaikki edelliset kysymykset johtavat: mitä ihmisyyys oikein on?

Vastaus on kaikkea muuta kuin selvä. Selvää ei ole varsinkaan, että ihminen olisi aina myös ihmismäinen.

Nykyään tämä on luultavasti vähemmän selvää kuin milloinkaan aikaisemmin.

Mary Shelley tarttui rohkeasti suuriin aiheisiin – aiheisiin, joihin olivat tavallisesti tarttuneet arvovaltaiset mieskirjailijat ja -filosofit ja joita vielä toistasataa vuotta Maryn kuoleman jälkeen pidettiin naisille sopimattomina. Herkästi unohtuu, että hän tosiaan oli Jane Austenin aikalainen, koska hän ei halunnut käsitellä samoja aiheita kuin Jane Austen (ja useimmat muut naiskirjailijat), naisten puolisonvalintaa ja elämää salongeissa. Ensimmäiseksi science fiction -romaaniksikin kutsuttu *Frankenstein* on kokeilu, ja kokeilu tuli myös Mary Shelleyyn omasta elämästä, kenties vastoin hänen tahtoaan. Tämä elämäntuntemus monessakin mielessä edelleen hämmästyttävän modernilta. Siinä haaveiltiin paremmasta ja oikeudenmukaisemmasta maailmasta ja uhmattiin auktoriteetteja,

niin Jumalaa kuin ihmisiä. Kyse oli paljolti myös seksuaalisesta vapautumisesta. Siksi aloitan kertomalla Mary Shelley'n elämästä ja siirryn sitten käsittelemään romaanin kahta päähenkilöä, ensin Frankensteinia ja sitten hirviötä, tai oikeammin niin kutsuttua hirviötä.

Hirviöys on nimittäin yhtä epäselvä käsite kuin ihmissyys: Mary Shelley'n romaani valottaa hyvin konkreettisesti, mitä tämä ”niin kutsuttu” tarkoittaa.

Ennen kuin kirjan viimeisessä luvussa palaan Maryn elämään, tarkastelen myös miten Frankenstein-aineistoa on kierrätetty niinä lähes kahtenasatana vuonna, jotka ovat kuluneet kirjan ilmestymisestä. Tässä jaksossa tunnen löytäväni vastauksia kysymyksiin siitä, mitä on ihmissyys ja missä ihmisyyden rajat kulkevat. Jonkun mielestä etsintäni saattavat haarautua liiankin kauas, mutta jos ei jaksa lukea androideista ja muista roboteista, voi vapaasti hypätä suoraan loppulukuun.

Sekä Mary Shelleystä että *Frankenstein*-romaanista on kirjoitettu valtavan paljon, mutta vaikka tiedän lukeneeni tuosta aineistosta vain häviävän pienen osan, lohduttaudun ajattelemalla, että minulla on ehkä sittenkin jotain annettavaa. Joitakin teoksia esittelen kirjallisuusluettelossa, mutta haluan mainita jo tässä yhden, josta on ollut minulle erityisen paljon iloa: brittiläisen kirjallisuudentutkijan Daisy Hayn vuonna 2011 ilmestyneen teoksen *Young Romantics. The Shelleys, Byron and Other Tangled Lives*, jossa nuorin ja parhaassa nykyaikaisessa mielessä uteliaiin silmin tarkastellaan kokonaista miljöötä ja aikakautta.

Minun kirjani lukijan ei tarvitse olla kiinnostunut hirviöistä, sillä Maryn elämäntarina on jo itsessään kyl-

lin kiehtova, varsinkin osana naishistoriaa. Huomaan, että minun on vaikea jättää häntä taakseni. Olen nähnyt hänestä unta, olen nähnyt unta että hän kutsui minut aikatmatkalle jakamaan oman ja lähimpiensä elämän Italiassa. Se on monessakin mielessä järkeenkäypä uni: Marya ja hänen piiriään kiinnosti kaikki mielikuvituksellinen, yli-luonnollinen, ja he olivat myös valmiita jakamaan elämänsä muiden kanssa. Häpeä sanoa, mutta vastasin kiel-tävästi: minusta tuntui, että siitä tulisi aivan liian hanka-laa, minulta puuttui uskallusta.

Herätessäni olin helpottunut, mutta minua myös nolotti.

En tiedä pidätkö Marysta – monet eivät pitäneet – mutta tunnen myötätuntoa häntä kohtaan. Hän oli eri-tyisen vahvasti läsnä silloin, kun eräänä ihmeen kauniina toukokuun aamuna lähestyin Livornon satamaa. Seisoin valtavan, ultramodernin risteilyaluksen kahdennellatoista kannella, aurinko oli vasta nousemassa, silmäilin aallon-murtajaa ja katsoin alas siniseen veteen, joka juuri silloin oli peilityyni, ja ajattelin että täällä, juuri täällä, tapahtui ratkaiseva käänne Maryn elämässä, se joka sai hänet pitä-mään itseään ”viimeisenä ihmisenä”.

Senkin tarinan haluan kertoa.

Omistan kirjan miehelleni Lars Hertzbergille, mutta erityinen kiitos kuuluu vuosien varrella useita teoksiani suomentaneelle Raija Rintamäelle, joka on paljon enem-män kuin suomentaja – hän on käynyt läpi lähteitäni, kor-jannut huolimattomuuksia ja ollut aina paitsi tarkka myös kannustava lukija.

*Syvällinen mutta helppolukuinen teos
herättää pohtimaan
elämän ja ihmisyyden luonnetta*

MIKÄ SAI NUOREN Mary Shelleyyn luomaan esikoisromaaninsa kammottavan hirviön? Miksi Frankenstein on yhä ajankohtainen? Mikä tekee hirviöistä tärkeitä?

Merete Mazzarella kuvaa koskettavasti ja kiehtovasti Shelleyyn värikkäitä elämänvaiheita ja avaa lukijalle näkymän *Frankenstein*-romaanin henkilöihin ja keskeisiin teemoihin. Hirviöhahmo tarjoaa välineen rajankäyntiin meidän ja muiden, tunteen ja järjen, elämän ja kuoleman välillä. Kumpi lopulta on hirviö ja kumpi ihminen, tohtori Frankenstein vai hänen luomuksensa?

99.1

www.tammi.fi

ISBN 978-951-31-7792-8

Päälyys: Helena Kajander

Päälyksen kuva: Richard Rothwellin
muotokuva Mary Shelleystä, 1840.

9 789513 177928